WOJCIECH JÓŹWIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

wojj@amu.edu.pl

Patriotyczno-narodowy aspekt starości w ideologii i literaturze bułgarskiego odrodzenia narodowego

Starość jako niezmienna i konieczna cecha życia była przedmiotem zainteresowania autorów tekstów literackich od najdawniejszych czasów. Jej obecność w kulturze cechuje wprawdzie różna intensywność oraz układająca się na przestrzeni wieków w sinusoidę — oscylującą od negacji i pogardy do zachwyty i afirmacji — ocena oraz stosunek do tego ostatniego etapu egzystencji, zawsze jednak stanowi dowód „doznawania i wyrażania poprzez projektowanie w świecie przedstawionym różnorodnych obliczy”¹ procesu starzenia się.

Starość jako zjawisko biologiczne, a także zespół czynników fizjologicznych, psychologicznych i społecznych pod wpływem aktualnych dla danej epoki historycznej norm i przekonań poddawana jest różnorodnym interpretacjom i analizom, w których wyniku różne kultury wypracowały własne „modele starca”² służące ocenie starych ludzi. Uzupełniając tę konstatację George’a Minois’a, zauważyć można za Agnieszką Czyżak, że odmienny dla okresów historycznych obraz starości jest istotnym efektem przecinania się „porządków zbiorowej świadomości, literatury i osobistych przeżyć”³, a na ostateczny wizerunek „jesieni życia” w istotny sposób wpływają też przekazy literackie, będące *de facto* odzwierciedleniem klisz i powszechnych stereotypów. Jak zauważył Minois — im bardziej wyidealizowano

¹ A. Adamek-Świechowska, *O obliczach starości w świecie powieściowym Henryka Sienkiewicza*, [w:] *Dojrzwianie do pełni życia. Starość w literaturze polskiej i obcej*, red. S. Kruk, E. Flis-Czerniak, Lublin 2006, s. 261.

² G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu*, przeł. K. Marczeńska, Warszawa 1995, s. 327.

³ A. Czyżak, *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Poznań 2011, s. 35.

wypracowany model, tym bardziej wymagające wobec starców i okrutne stawało się społeczeństwo⁴.

W przeciwieństwie do kwestionujących społeczną rolę starców złożonych społeczeństw zachodnich, w grupach opartych na tradycji starość związana jest z przywilejami wynikającymi z niezwykle istotnej roli społecznej starców jako symboli ciągłości oraz depozytariuszy i odtwórców pamięci grupy⁵. Przychylność seniorom charakteryzuje kultury przywiązujące wagę do tradycji mówionej i obyczaju, tam przypisuje się starym ludziom rolę łącznika międzypokoleniowego⁶. Tradycyjną sferę aktywności zarezerwowaną dla wieku podeszłego stanowi również nauczanie. Starzec jest ceniony pośród analfabetów jako żywa kronika, depozytariusz wiedzy, wiejski almanach i encyklopedia⁷. Dzięki niemu może rozpowszechniać się tradycja ustna „w niekwestionowanej formie przysłów i sentencji, łatwych do zapamiętania dlatego właśnie, że nie były zapisywane i nasuwały się na myśl równie łatwo, jak wersety z Pisma Świętego”⁸.

Traktowana jako dar starości oraz skarb przeżytych wydarzeń, pamięć, a co za tym idzie także doświadczenie, staje się na przestrzeni wieków bardzo ważnym i w pewnych okresach nieodłącznym elementem charakterystyki starości. Pozwalając człowiekowi pogodzonemu z własnym wiekiem spojrzeć na swoje dokonania, dostrzec błędy i popełnione w przeszłości pomyłki, pamięć nadaje sens starości⁹. Jednak radość z pamięci nie jest stała, gdyż w okresach „nasilonego cierpienia fizycznego, wynikającego z postępującej starości, bezbolesna przeszłość jawiąca się w pamięci może się stać nieznośna w obliczu doskwierającej i pełnej cierpienia terażniejszości”¹⁰. Charakteryzując starość, Tadeusz Ślawek zwraca uwagę, że jest ona „niepodobna do niczego, albowiem stary człowiek jest tym, który wypadł z czasu, którego czas »minął«, a zatem który dla tych płynących w głównym nurcie czasu musi być widowiskiem zagubionym w innym świecie”¹¹. Między innymi dzięki temu swoistemu „zawieszeniu” starość daje możliwość postrzegania przeszłości z pewnego, największego z dostępnych dystansu czasowego, co pozwala założyć, iż teoretycznie obraz przeszłości nie podlega zmianie. Starzec to także strażnik pamięci w wymiarze indywidualnym,

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Minois, *op. cit.*, s. 17.

⁶ *Ibidem*, s. 325.

⁷ J.-P. Bois, *Historia starości. Od Montaigne’a do pierwszych emerytur*, przeł. K. Marczevska, Warszawa 1996, s. 81.

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Kaczmarek, *O dobrodziejstwach pamięci starego człowieka. Oblicza starczej pamięci w wybranych tekstach literackich*, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, red. A. Gleń I. Jokiel, M. Szladowski, Opole 2008, s. 154.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ T. Ślawek, *Trakt starego człowieka. Próba polityki starości*, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości...*, s. 17.

zbiorowym i kulturowym¹², który odgrywa szczególnie ważną rolę dla wspólnoty, często jako najważniejszy depozytariusz pamięci rodzinnej.

Od Prawa Mojżeszowego nakazującego otaczać ludzi w podeszłym wieku szacunkiem i postrzegać ich jako świadka przeszłości — czasów chwały, a także nauczyciela dawnych obyczajów oraz¹³ poprzez wyjątkową władzę rzymskich *pater familias* (choć nie zawsze byli to starcy) i rolę senatu jako rady starszych — ciała kolegialnego mającego ogromny wpływ na rządzenie państwem szczególnie w okresie republiki, rodzi się zależność pomiędzy wielkością posiadanej władzy i ilością uprawnień przyznawanych starym ludziom przez prawo a wzrostem wobec nich wrogości młodszych pokoleń¹⁴. W ślad za tym zjawiskiem coraz wyraźniej widoczny staje się, występujący w różnym nasileniu na przestrzeni epok, konflikt pokoleniowy. Christine de Pisan w opublikowanym w 1405 roku dziele *Le Trésor de la cité des dames*, charakteryzując przypadający na przełom wieku XIV—XV wzrost napięć pomiędzy przedstawicielami starego i młodego pokolenia spowodowany wydłużeniem się czasu życia, stwierdzała, że „różnica wieku leży u źródeł różnic w zachowaniu i w pozycji społecznej”¹⁵ i doprowadza do kłótni i niezgody „zarówno w wyglądzie, jak i w rozmowie, tak że ledwo mogą wzajemnie się ścierpieć, jak gdyby należeli do różnych gatunków”¹⁶. Nadal jednak pomimo rad zachowania rozsądku w kontaktach z młodym pokoleniem podtrzymywane jest przekonanie o większej mądrości starców, którzy z racji wieku, jako świadkowie minionych wydarzeń, zdobyli większe doświadczenie, pełniąc funkcję strażników prawa i porządku świata — „bo pomimo siły, jaką mają młodzi, bez mądrości starych ludzi świat byłby chaosem”¹⁷. W tekście de Pisan pojawia się wszakże wezwanie do potępienia tych, którym „zdrowy rozsądek odmówił posłuszeństwa, albo takich którzy są głupcami czy też popełniają szaleństwa”¹⁸. Tym samym na potępienie i brak szacunku zasługują starcy dający młodemu pokoleniu zły przykład i działający nierozsądnie.

Wraz z wiekiem XVIII w opisie artystycznym relacji ze starymi ludźmi pojawiają się uczucia. Do okazywanego starcom szacunku ze względu na przypisywaną im wiedzę dołączona została jako nowość w przedstawieniach literackich — czułość. Jak dowodzi Jean-Pierre Bois, pojawiała się ona w opisie relacji rodzinnych zachodzących pomiędzy dziećmi i starymi rodzicami lub wnukami i dziadkami w przeciwieństwie do szacunku okazywanego wiedzy, który miał się odnosić do starości jako okresu w życiu. Czułość była zarezerwowana wyłącznie dla członków rodziny¹⁹.

¹² *Ibidem*, s. 161.

¹³ G. Minois, *op. cit.*, s. 41.

¹⁴ *Ibidem*, s. 95.

¹⁵ *Ibidem*, s. 235.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 236.

¹⁸ *Ibidem*, s. 235.

¹⁹ J.-P. Bois, *op. cit.*, s. 148.

Dziewiętnastowieczna Europa postrzegała początek starości u kobiet pomiędzy czterdziestym a pięćdziesiątym rokiem życia, mężczyźni zostawali starcami będąc o dziesięć lat starszymi. Wcześniej starzeć się mieli ludzie posiadający majątek i rodzinę niż samotni i bez środków do życia, którym starość zapowiadać miała głównie niedołość²⁰. Jednakże, jak potwierdza chociażby Novalis w opublikowanej pośmiertnie w 1802 roku powieści *Heinrich von Ofterdingen*, zadania stawiane przed starcami (w przychylnych im tekstach) pozostają niezmiennie — starość to mądrość, rozważa, ale też samotność. Od starców oczekuje się, że zajmować się będą spisywaniem historii, aby przekazać ją młodym ludziom, którzy „widzą w niej tylko rozrywkę, dla starych ludzi jest ona budującą, niebiańską pocieszycielką”²¹.

Na fali ruchów o charakterze patriotycznym i umacniania tożsamości narodowej, jak zauważa Bois, w dziewiętnastowiecznej Europie starano się wykreować kilka szanowanych, sędziwych i tym samym niejako wiecznie obecnych postaci, które mogłyby stać się „uosobieniem pamięci i odwiecznego istnienia narodu”²². Każdy naród poszukiwał swego starca, do którego mógł się odwołać, mędrca, wzór i symbol, uosobienia historii i duszy narodu — w CK Austrii stał się nim cesarz Franciszek Józef, w Niemczech — Wilhelm I. W innych miejscach wyjątkowymi, powszechnie znanymi, cieszącymi się szacunkiem, a nawet uwielbieniem starcami byli artyści i pisarze bądź politycy. Postrzegano ich jako „autentycznych i uznawanych świadków swego narodu”²³, którymi mogli się stać jedynie dzięki swemu podeszłym wiekowi, gdy dokonawszy już swego *opus magnum*, posiadali jeszcze „moc twórczą i wrażliwość, w której każdy może się odnaleźć”²⁴.

Harvey C. Lehman, podsumowując w 1953 roku starość z punktu widzenia ewolucji kulturalnej, podkreślał, że w chwili osiągnięcia przez człowieka dojrzałości zostaje on postawiony przed „gerontycznym paradoksem”²⁵. Daje się on scharakteryzować jako, posiadany w większej ilości przez ludzi w podeszłym wieku, transfer dodatni i ujemny. Dzięki transferowi dodatniemu starzy ludzie mają najczęściej większą mądrość życiową i erudycję. Jednak w momencie, gdy konieczne jest zerwanie ze starymi zasadami, lub są one nieprzystające do nowych warunków, konieczne jest przyjęcie nowych standardów czy technik, seniorzy „zastygają w swych postawach i stereotypach”²⁶. Konieczność zerwania z przyzwyczajeniami, dawną wiedzę okazuje się o wiele trudniejszym, a czasem

²⁰ *Ibidem*, s. 287.

²¹ Novalis, *Henryk Ofterdingen*, przeł. F. Mirandola, Warszawa-Kraków 1914. Cyt. za: J.-P. Bois, *op. cit.*, s. 223.

²² J.-P. Bois, *op. cit.*, s. 307.

²³ *Ibidem*, s. 308.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ H.C. Lehman, *Age and Achievement*, Princeton 1953, s. 330. Cyt. za: G. Minois, *op. cit.*, s. 325.

²⁶ *Ibidem*.

wręcz niemożliwym do wykonania zadaniem w porównaniu z nauką od podstaw, bez przymusu zapominania.

W patriotyczno-narodowym procesie kreacji bułgarskiej tożsamości narodowej, odkrywania przeszłości historycznej oraz zabiegach o charakterze kulturowym i oświatowym niezwykle ważną rolę odgrywała przekazywana przez literaturę i publicystykę postać starca, a w zasadzie staruszki, wiekowej matki, często przedstawionej jako stale obecny symbol wieczności narodu i jego pamięci — personifikacja Bułgarii.

Rola i miejsce starych ludzi w społeczeństwie bułgarskim pierwszej połowy XIX wieku wynika z zasad funkcjonowania rodziny patriarchalnej, która na terenie Europy jako model domu arystokratycznego, mieszczańskiego i chłopskiego straciła swój dominujący charakter, choć na jej południowych krańcach przetrwała w postaci modelu rodziny poszerzonej — zbliżonej do typu patriarchalnego²⁷.

Na terenie Bałkanów od czasów średniowiecza powszechna była zadruga — wspólnota rodowa i podstawowa jednostka ekonomiczna systemu feudalnego, która jako środowisko kolektywne, cechujące się stałością norm i wartości patriarchalnego świata rządzonego przez męską starszyznę, w niektórych regionach Bułgarii przetrwała aż do drugiej połowy XIX wieku²⁸. Zdaniem badacza folkloru Christo Wakarelskiego rola kobiety, szczególnie najstarszej, w tradycyjnej bułgarskiej rodzinie, choć skryta za ścianami domostwa i ograniczona do jego terenu, była bardzo istotna — jako strażniczka „domowego ogniska” kierowała pracami domowymi, zarządzając między innymi kobietami i dziećmi. Swoją władzę sprawowała dożywotnio — jak gospodarz. Wraz z zanikaniem zadružnej wspólnoty rodowej, pomimo ciągle niepodzielnego panowania systemu patriarchalnego, władza najstarszej kobiety w domu (w obrębie stosunków rodzinnych) stała się większa — odpowiadała za wychowanie dzieci i kwestie związane z pracą w domu²⁹. Nikołaj Genczew sugeruje nawet, że kobieta stała się realnym współwłaścicielem majątku, co stawiało ją w sytuacji równoważnego partnera przynoszącego w posagu różne dobra i swą pracą przyczyniającego się do ich pomnażania. Jej pozycję ugruntowywał też fakt, że rodziła dzieci będące dziedzicami rodzinnego majątku. Położenie starych ludzi zależało w największej mierze od tego, czy przekazali majątek następcom i czy tym samym pozbawili się prawa decydowania o sprawach ekonomiczno-bytowych rodziny³⁰. Doszło do swoistego rozdwojenia: kobiety cieszyły się szacunkiem jako żony i matki — „nestorki

²⁷ J.-P. Bois, *op. cit.*, s. 83.

²⁸ Р. Пешева, *Семейството и неговото историческо развитие*, [w:] *Етнография на България*, т. I. *Увод в етнографската наука и социално-норматива култура*, ред. В. Хаджиколюв, Р. Пешева, Д. Тодоров, София 1980, s. 288, 294.

²⁹ Ch. Vakarelski, *Etnografia Bułgarii*, przeł. K. Simiczijew, Wrocław 1965, s. 239–241.

³⁰ X. Генчев, *Очерци. Социално-психологически типове в българската история*, София 2011, s. 67.

rodu”, a jednocześnie ogólnie przyjęte tradycyjne normy wyznaczały im pozycję podporządkowaną i poniżającą moralnie³¹.

Bułgarski pisarz i eseista Konstantin Petkanow w 1932 roku deklarował, że korzenie wszystkich oświeconych Bułgarów pochodzą ze wsi i tym samym, to wiejskie normy i wartości, w tym także stosunek do starców, uformowały współczesnego Bułgara: „wieś ma specyficzne obyczaje, tradycje, wiarę itd., które zahartowały jej duszę i pozwoliły zachować moralność oraz pracowitość jako niezbędne podstawy zdrowego życia twórczego. W cieniu tych czystych wartości wyrosła inteligencja”³². Nic więc dziwnego, że zajmująca ważne miejsce w bułgarskiej literaturze okresu odrodzenia narodowego stara matka jest mieszkanką wsi, a jej pozycję w rodzinie i społeczeństwie regulują tradycyjne zasady świata patriarchalnego.

Боже мой, какъв дълбок, съкрушителен печат бяха оставили на тая обезжизнена физиономия годините, тежките трудове, лишенията, болестите, пренесени и изтърпени безшумно! Бръчките по това костеливо, мършащо, изгоряло, със земновидна кожа лице просичаха го с дълбоки, безобразни бразди по всичките посоки; животът беше си играл по него с безпощадна жестокост; нищо човешко, добро, женствено не беше останало там; то беше една грозна маска с отгласкателно изрежени на някакво животинство, изнуреност, освирепяване [...] Само в сивите ѝ, с мътен и загаснал поглед очи появи се сега нещо топло, тъжно и то разся странна светлина по скотската маска на лицето³³.

Skreślony w 1893 roku obraz starej Bułgarki, matki/nestorki rodu przedstawiony przez swoistego pogrobowca odrodzenia narodowego Iwana Wazowa można uznać za wyczerpujący, uniwersalny, w pewnym sensie także ponadczasowy literacki wizerunek charakteryzujący między innymi leciwą bohaterkę dialogów Neofita Bozwelego *Просвещенний европеец, полумершая Мати България и Син болгарин* (1842) i *Плач бедная мати Болгарии!* (1848), sędziwą matkę — bohaterkę wierszy Dobri Czintułowa *Стара майка се прощава със сина си* (1849), Rajko Žinzifowa *До българската майка* (1863) czy Christo Botewa *Майце си* (1863), oraz staruszkę, której nie chce porzucić córka — bohaterka poematu Petka Raczewa Sławejkowa *Изворът на Белоногата* (1873).

³¹ P. Пешева, *op. cit.*, s. 292.

³² K. Petkanow, *O wiejskim pochodzeniu naszej inteligencji i negacji wsi*, przeł. A. Czarna, [w:] *Naród i kultura. Antologia esejów i artykułów o narodzie i kulturze bułgarskiej*, wyb. W. Gałązka, Kraków 1985, s. 209.

³³ И. Вазов, *Пейзаж*, [w:] *idem, Съчинения*, т. 2. *Повести и разкази*, София 1964, s. 338–339. „Jakże głębokie, niszczycielskie ślady na tej twarzy wyrwały lata, ciężka praca, wyrzeczenia, choroby i cierpienia znoszone bez szemrania. Tę kościstą, chudą, ogorzałą twarz o ziemistej barwie pokryły głębokie, okropne bruzdy zmarszczek rozchodzących się we wszystkich kierunkach; życie obeszło się z nią po macoszemu, nie zostawiając nic ludzkiego, kobiecego; była to straszna maska o odpychającym wyrazie dzikości, znużenia, oschłości [...] Jedynie w szarych oczach, o mętym i zgasłym spojrzeniu, pojawiło się teraz coś ciepłego, łagodnego, żalosego i rozsiewało dziwne światło po tej twarzy”. I. Wazow, *Pejzaż*, przeł. B. Cirlić, [w:] *Antologia noweli bułgarskiej XIX i XX w.*, wyb. B. Cirlić, Warszawa 1955, s. 235.

Stara kobieta, bułgarska matka przedstawiona została w piśmiennictwie odrodzeniowym w dwojaki sposób. Stała się depozytariuszem pamięci o czasach świetności i chwały, jako personifikacja Bułgarii — najwierniejszym, naocznym świadkiem wydarzeń z najodleglejszych początków państwa i narodu oraz nauczycielką historii. Mogła być również przedstawicielką starego pokolenia, nierozumiejącego sensu ani celu działania swych dzieci i wnuków, zagubionego w nowych realiach społeczno-politycznych, często obojętnego i bezradnego wobec działań „odrodzeniowych” przedstawicieli młodego pokolenia.

Pierwszy model realizował między innymi zaangażowany w walkę o niezależną Cerkiew bułgarską Neofit Bozweli, który w publicystycznych dialogach Matki — personifikacji Bułgarii — z synem Bułgarem pokazał starość samotnej, opuszczonej przez dzieci, określającej siebie jako najbardziej nieszczęśliwą spośród wszystkich, kobietę, której „от жалости душата [...] изнеможе [...], сердце се претръгна. Кръвта [...] се смръзна и замръзна. Свестта [...] се замая”³⁴. Cierpienia staruszki potęgowane były przez ciągle żywą w niej pamięć o dawnej, minionej świetności, wspomnianych z dumą czasach, gdy „седа облечена в порфира и висон на царский си престол величества власти во Охрида, Средеца и Тринова града, нося на главу царскую корону слави!”³⁵. Bozweli, nawiązując do symbolicznie przez Paisija Chilendarskiego rozpoczętego programu poznawania przeszłości historycznej przez Bułgarów, podkreślał rolę starców jako swoistego rezerwuaru pamięci, w dużym stopniu wybiórczej i nastawionej na przechowanie informacji będących powodem do dumy, mogących pomóc w kreowaniu poczucia tożsamości. Niestety wiedzy o dzielnych, wykształconych przodkach nie ma komu przekazać ubolewająca nad stanem wykształcenia bułgarskiej młodzieży stara Matka Bułgaria, która wzywała swe dzieci do nauki o czasach, gdy była bardziej sławna od swych młodszych sióstr „единоматернославенородни милодраги”³⁶ Serbii oraz Rosji, gdyż brak wykształcenia powoduje, że dzieci/Bułgarzy zapominają o swej Matce Bułgarii, narażając ją na wstydy i pośmiewisko³⁷.

Szacunek, jakim dzieci/Bułgarzy darzą starą Matkę Bułgarię, nie przeszkadza im narażać jej na samotność i cierpienie, gdyż jak wyjaśnia Konstantin Gyłbyow, matka staje się dla (dorosłych) Bułgarów symbolem czegoś świętego i kochają oni bardziej jej symbol, ideę niż człowieka: „за вас тя е нещо свято, но не безкарайно любимо”³⁸.

³⁴ „z żalu dusza straciła siły, serce stało się nieczułe. Krew ściemniała i zamarzła. Świądomość ją opuściła” (autorem wszystkich przekładów, jeśli nie podano inaczej, jest W. Józwiak). Н. Бозвели, *Плач бедная Мати Болгария*, [w:] *idem, Мати Болгария*, София 2003, s. 47.

³⁵ „siedziała ubrana w purpurę i welon, na swym carskim tronie dzierżąc majestat władzy w Ochrydzie, Sredecu i Tyrnowie, nosiła na głowie carską koronę chwały”. *Ibidem*, s. 48.

³⁶ „z jednej słowiańskiej matki urodzonych najmiłszych”. *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, s. 49.

³⁸ „dla was jest ona czymś świętym, lecz nie bezgranicznie kochanym”. К. Гълъбов, *Човекът чужденец*, [w:] *Избрани български есета. Български есеисти между двете войни*, съст. З. Петров, Варна 1981, s. 70.

Wyrażoną przez Neofita Bozwelego figurę spersonifikowanej Bułgarii w pewnym sensie rozwinął Najden Szejtanow, który nie bez nacjonalistycznego kontekstu w 1939 roku, okresie charakteryzującym się próbą wskrzeszenia ideałów bułgarskiego odrodzenia narodowego, definiował sens bułgarskiej przeszłości, kreując swoisty kult Starej Matki Bułgarii — bułgarskiej/narodowej Pramatki, który jego zdaniem opierał się stałości Starej Matki (bułgarskiej ziemi) i zmienności ojca — państwa/władzy. Relacje Bułgarów i Bułgarii porównał do związku matki i jej dzieci, nierozzerwalnej więzi, jedyne gwaranta istnienia obu elementów³⁹. Naród jako coś „народено”⁴⁰ miałby stać się efektem związku prastarej Matki Bułgarii i jej męża — „великия и тайнствен съюз между мъжа и жената е творецът на чада, поколения, племена, народ”⁴¹.

Stałą cechą starości opisywanych przez twórców odrodzenia narodowego bułgarskich matek była samotność. Stara Bułgarka — „горка, прожалена, изпаднала”⁴², opuszczona przez swe dzieci — „Коя ли другага толко години [...] призовава рождените си [...] чада да дойдат при нея [...] — и като вас не дохождат?”⁴³ bądź cierpiąca z powodu ich beznadziej sytuacji ekonomiczno-społecznej i kulturowej, której przyczyn nie potrafiła sobie wytłumaczyć i często nie widziała możliwości poprawy tej sytuacji, w działaniach dzieci upatrując wyłącznie zagrożenia dla własnego spokojnego, bezpiecznego i w miarę dostatniego życia. Wyraźnie widoczny staje się tutaj Lehmanowski „gerontyczny paradoks” — bliższa i ciągle żywa jest nieustannie wspomnianą przeszłość, współczesność muszą tłumaczyć dzieci, nawet jeśli dotyczy ona spraw elementarnych, a dostosowanie się do nowych realiów, sprostanie nowym „wyzwaniom” najczęściej przeraża możliwości percepcyjne przedstawicieli starego pokolenia.

Прощавай, синко, много здраве,
едничка рожбо на светът;
така съдбата нам направи
син с майка да се разделят.

Това ли чаках аз от тебе,
откак си още малък бил,
та сега в мойто старо време
в път дълъг си се наредил?⁴⁴

³⁹ „Българска земя и български народ са два образа на една същност — България вековечна” [„Bułgarska ziemia i bułgarski naród to dwie części jednego organizmu — wiecznej Bułgarii”]. Н. Шейтанов, *Балкано-българският тутанизъм*, София 2006, s. 91.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 92.

⁴¹ „wielki i tajemniczy związek pomiędzy mężczyzną i kobietą jest twórcą dzieci, pokoleń, plemion, narodu”. *Ibidem*.

⁴² „nieszczęсна, pełna żalu, pogrążona w nędzy”. Н. Бозвели, *op. cit.*, s. 51.

⁴³ „Czy jest jakaś inna, która tyle lat [...] przywołuje swe rodzone [...] dzieci, aby przyszły do niej [...] — i jak wy, one nie przychodzą?”. *Ibidem*.

⁴⁴ Д. Чинтулов, *Стара майка се прощава със сина си*, [w:] *Възрожденски страници. Антология, том втори*, ред. П. Динеков, София 1969, s. 52.

Egoistyczna niezgoda na samotność i niezrozumienie jej powodu leżały u podstaw drugiego modelu starej Bułgarki — matki pełnej pretensji wobec swych dzieci opuszczających ją z powodów patriotycznych, udających się na emigrację w obawie przed aresztowaniem, wyjeżdżających na studia za granicę czy „tylko” udających się w góry, aby walczyć z wrogiem.

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три години клела,
та скитник ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Бащино ли съм пропилил имане,
тебе ли покрих с делбоки рани,
та мойта младост, мале, зелена
сѣхне и вехне люто язвена?!⁴⁵

Strach przed przyszłością, zachowawczość i niezrozumienie dla nowych wyzwań to efekt charakterystycznej dla starości szczególnej troski o zdrowie fizyczne i duchowe — rezultat powrotu do psychiki dziecka⁴⁶. Starość staje się ostoją konserwatyzmu, podbudowaną odsunięciem od spraw współczesnych i głębokim zanurzeniem się w przeszłości. Powodem takich przemian jest pogłębiająca się impregnacja na nowe prądy, tendencje i idee — dominujące znaczenie zaczyna mieć tradycja, a przyszłość niesie z sobą nieznane i budzi strach. Najważniejsze staje się dążenie do spokoju, który mogą zapewnić wyłącznie działania racjonalne, wybory, które można rozstrzygnąć wyłącznie poprzez potwierdzenie lub negację. Wszystko co romantyczne, irracjonalne, będące marzeniem, co nosi w sobie czynnik niepewności i zagrożenia, jest niezrozumiałe, wzbudza strach, nieufność i wrogość⁴⁷. Taka starość jako symbol postawy wycofania i ostrożności staje się zarzewiem konfliktu międzypokoleniowego w sensie dosłownym oraz w przenośni, oznaczającego konflikt postaw progresywnej i regresywnej — „starych” i „młodych”, jak w przypadku bułgarskich dążeń do stworzenia niezależnej od Konstantynopola Cerkwi czy „wojny” literackiej z przełomu XIX i XX wieku

⁴⁵ X. Ботев, *Майце си*, [w:] *idem*, *Събрани съчинения*, т. 1, ред. Ц. Унджиева, София 1979, s. 15.

Czyś to ty, matko, tak rzewnie śpiewała,
Czyś przez trzy lata syna przeklinała,
Że jak nieszczęśni błąka się tułacze,
To widząc tylko, nad czym dusza płacze?

Czy li majątek przepiłem ojcowski,
Czy tobie, matko, przysporzyłem troski,
Że młodość moja usycha zielona
I z wolna wędnie śmiertelnie raniona?

Ch. Botew, *Do matki*, przeł. L. Lewin, [w:] *idem*, *Wybór pism*, oprac. H. Batowski, Wrocław-Kraków 1960, s. 3.

⁴⁶ Zob. C. Казаджиев, *Психология на възрастните*, [w:] *Избрани български есета. Български есеисти между двете войни*, съст. З. Петров, Варна 1981, s. 130–131.

⁴⁷ Zob. *ibidem*, s. 135.

toczącej się pomiędzy modernistami a uosabianą przez Wazowa odrodzeniową tradycją literacką.

Los starców przedstawiany przez literaturę bułgarskiego odrodzenia narodowego był przesadzony, musieli ustąpić młodemu pokoleniu walczącemu w imię niezrozumiałych dla nich ideałów, próbującemu zmienić stare normy, modele i wartości. Po wyzwoleniu, w nowej epoce historycznej i odmiennych realiach polityczno-społeczno-kulturowych starą Matkę Bułgarię „zastąpiły” jej walczone „córki” Mezja, Tracja i Macedonia, które w sztuce bułgarskiej po 1878 roku stały się symbolem ziem uznawanych za bułgarskie, rozdzielonych postanowieniami traktatu berlińskiego i tylko częściowo połączonych w 1885 roku⁴⁸.

Bibliografia

- Adamek-Świechowska A., *O obliczach starości w świecie powieściowym Henryka Sienkiewicza*, [w:] *Dojrzwianie do pełni życia. Starość w literaturze polskiej i obcej*, red. S. Kruk, E. Flis-Czerniak, Lublin 2006, s. 261–275.
- Antologia noweli bułgarskiej XIX i XX wieku*, wyb. B. Cirlić, Warszawa 1955.
- Bois J.-P., *Historia starości. Od Montaigne’a do pierwszych emerytur*, przeł. K. Marczevska, Warszawa 1996.
- Botew Ch., *Wybór pism*, oprac. H. Batowski, Wrocław-Kraków 1960.
- Czyżak A., *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Poznań 2011.
- Kaczmarek M., *O dobrodziejstwach pamięci starego człowieka. Oblicza starczej pamięci w wybranych tekstach literackich*, [w:] *Egzystencjalne doświadczenie starości w literaturze*, red. A. Gleń I. Jokiel, M. Szladowski, Opole 2008, s. 153–164.
- Minois G., *Historia starości. Od antyku do renesansu*, przeł. K. Marczevska, Warszawa 1995.
- Petkanow K., *O wiejskim pochodzeniu naszej inteligencji i negacji wsi*, przeł. A. Czarna, [w:] *Naród i kultura. Antologia esejów i artykułów o narodzie i kulturze bułgarskiej*, wyb. W. Gałązka, Kraków 1985, s. 209–222.
- Vakarelski Ch., *Etnografia Bułgarii*, przeł. K. Simiczijew, Wrocław 1965.
- Бозвели Н., *Плач бедная Мати България*, [w:] *idem, Мати България*, София 2003, s. 47–152.
- Ботев Х., *Майце си*, [w:] *idem, Събрани съчинения, том I*, ред. Ц. Унджиева, София 1979, s. 15–16.
- Генчев Х., *Очерци. Социално-психологически типове в българската история*, София 2011.
- Гълъбов К., *Човекът чужденец*, [w:] *Избрани български есета. Български есеисти между двете войни*, съст. З. Петров, Варна 1981, s. 69–82.
- Казаджиев С., *Психология на възрастните*, [w:] *Избрани български есета. Български есеисти между двете войни*, съст. З. Петров, Варна 1981, s. 121–136.

⁴⁸ Zob. litografie Nikoły Pawłowicza *Мизия, Тракия и Македония, разделени от Берлинския конгрес и Обединена България. История на България*, т. 7, България 1878–1903, ред. пред. Д. Косев, София 1991, s. 41, 197.

- Пешева Р., *Семейството и неговото историческо развитие*, [w:] *Етнография на България*, т. I. *Увод в етнографската наука и социално-нормативна култура*, ред. В. Хаджиниколов, Р. Пешева, Д. Тодоров, София 1980, s. 286–301.
- Чинтулов Д., *Стара майка се прощава със сина си*, [w:] *Възрожденски страници. Антология, том втори*, ред. П. Динеков, София 1969, s. 52–53.
- Шейтанов Н., *Балкано-българският титанизъм*, София 2006.

Patriotic and national aspect of an old-age ideology within Bulgarian literature of national renaissance

Summary

Old age as a constant, necessary attribute of life has been a point of interest of the writers since the latest times. Its presence in the culture distinguish various intensity, and its perception oscillates anywhere from negation and disdain to elation and affirmation; nevertheless it always proves that literature pays attention to various stages of getting old.

Following Bulgarian national renaissance in the first part of 19th century, in a Bulgarian society took place broad, revolutionary generation change — programme of which could be found in the literary texts. Typical image of an old mother — personification of Bulgaria — simple women abandoned by her dear ones, anguished by malicious enemies yet unwavering and defending tradition becomes a symbol of the changes needed in the society.

Keywords: National renaissance, Bulgaria, old Mother Bulgaria, literature

Патриотично-народният аспект на старостта в идеологията и литературата на българското Възраждане

Резюме

Старостта като неотменна и задължителна част от живота още в най-далечни времена се превръща в тема на множество литературни текстове. Тя присъства в културата с различен интензитет, а начинът, по който се оценява този последен етап от човешката екзистенция прилича на синусоида, променяща се с течение на времето от отрицание и презрение до възхита и утвърждаване. Едновременно с това присъствието на тази тематика доказва, че литературата проявява постоянен интерес към различните етапи на остаряването.

Българското Възраждане от първата половина на XIX век става двигател на широка, революционна смяна на поколенията в българското общество, чиято програма е отразена в множество литературни текстове. Характерният образ на старата майка — персонификация на България — обикнове на жена, изоставена от най-близките си, подтискана от жестоки врагове, но непобедима и защитаваща своята традиция — се превръща също така в символ на необходимите и неотложни обществени промени.

Ключови думи: Народно Възраждане, България, Стара Майка България, литература